

Lliçó inaugural 2009/10

EXCEL·LÈNCIA I EQUITAT : DOS REPTES DE LA UNIVERSITAT

Josep-Maria Terricabras, IEC, Catedràtic de filosofia (Universitat de Girona)

Excma. i Magnífica Rectora,

autoritats, col·legues, personal de la universitat, estudiants, amics,

el binomi «excel·lència i equitat» expressa segurament un dels problemes de fons més greus, un dels reptes més urgents de la universitat actual, també, és clar, de la nostra. Aquí usaré aquests termes sense cap especial malícia semàntica. L'excel·lència s'obté quan es treballa al màxim nivell, quan s'abandona la mediocritat, per molt *àuria* que sigui, i s'arriba a sobresortir en el coneixement, sigui docent o investigador. El terme «equitat», per la seva banda, tot i que prové del llatí «aequus» que significa «igual», té un matís ètic important: l'equitat no busca només la igualtat, sinó que pretén fer justícia en la igualtat, respectant les *diferències* entre els ciutadans però volent esmenar les *desigualtats* entre ells. La universitat d'una societat democràtica del segle XX ha de ser un factor d'equitat però també d'excel·lència.

1. Excel·lència per a què, per a qui

En primer lloc, però, preguntem-nos, «excel·lència per a què, per a qui». I és que he de començar expressant un temor: em temo que no hem aprofitat prou l'ocasió que ens brindava la implantació i l'adaptació de l'Espai Europeu d'Educació Superior, promogut des de Bolonya. Bolonya no ens ha servit, com hauria estat desitjable, per repensar alguns dels grans reptes universitaris. Perquè Bolonya no havia de servir només per corregir abusos –que n'hi ha– sinó sobretot per corregir usos. Al capdavant, la correcció d'abusos no vol revisar els usos que originen els abusos; la correcció d'abusos elimina, quan pot, l'excrecència, però no el nucli originari de l'excrecència. De fet, qui només corregeix els abusos, està confirmant els usos.

Eren alguns dels usos universitaris els que s'havien d'haver qüestionat. No s'ha fet. Els nous plans d'estudis segueixen essent rígids, compartimentats, influïts pels poders fàctics de les antigues càtedres universitàries, als quals s'han sumat els poders presumptament taumatúrgics de certa enginyeria psicopedagògica, de la implantació de la qual sembla que se n'espera, quasi mecànicament, que podrà ressuscitar membres i

disciplines morts, que renovarà els entusiasmes estudiantils i que capgirarà, pel seu compte, la visió que la societat té de la universitat.

Però, ¿com es pot aconseguir això simplement amb noves distribucions dels temps acadèmics, amb una major compressió de les matèries, amb poquíssim contacte entre departaments i facultats, amb una administració universitària lentíssima, amb una estructura de govern universitari que té les mans lligades i que camina descalça? ¿Com aconseguiran els objectius els nous –millor dit, renovats– plans d'estudis, si no es procedeix a una autèntica remoció de tota la universitat, si no es replantegen la seva missió i els seus objectius per als propers trenta anys?

En aquestes condicions de mera adaptació de plans i projectes, de simple intent d'estucat de l'edifici universitari, no crec que puguem parlar de l'excel·lència que seria desitjable. Europa és el que és en bona part gràcies a les seves universitats. La nostra Societat de la Informació i la Comunicació –no goso dir-ne del «Coneixement»– no s'explica sense entendre que ha estat gestada durant gairebé mil anys en les universitats europees –i, per extensió, en les nord-americanes– senzillament perquè només Europa ha tingut durant tot aquest temps centres en què han estat possibles el coneixement racional, científic, el debat crític i lliure de les idees. Em pregunto si el declivi i la crisi de la influència europea en el món no vénen provocats també, en bona part, per la crisi de les seves universitats que, en el percepció de molts, han quedat a poc a poc arraconades com a centres d'arqueologia cultural, com a institucions venerables que expedeixen títols que encara tenen valor social però sovint només com a pagarés que es fan efectius quan les empreses, els centres no universitaris d'investigació o la pròpia dinàmica social els dota de fons reals, efectius.

Per renovar-se a fons, les universitats s'haurien d'haver plantejat qüestions tan importants, tan bàsiques, com l'estatut del professorat –en plata, la figura del funcionari–, el procés per reclutar professors i alumnes, per avaluar els resultats de la seva dedicació i treball, així com l'enfortiment de la capacitat de maniobra i de gestió dels equips de direcció, la presència de la universitat en els grans debats socials, la implicació –que ha de ser molt major– dels estudiants en la marxa de la institució, la necessària complementarietat de formes acadèmiques i pedagògiques diferents, o la regulació –necessàriament parcial i finalista– de l'educació no presencial en les universitats presencials. I, és clar, s'hauria d'haver reclamat una autèntica autonomia universitària, ara sorprenentment escassa. Aquestes i altres qüestions bàsiques són les que ens hauríem d'haver plantejat. Que jo sàpiga, no ho hem fet encara; que jo em temi, no sembla que ho hàgim de fer aviat.

Com que els plantejaments reclamen intuïcions i principis, em permetré de formular-ne alguns que a mi em resulten extraordinàriament simples i obvis:

1. L'escola i, per inclusió, la universitat no transforma la societat. És la societat la que transforma l'escola. Avui això és més clar que mai. Enfront del poder dels mitjans de comunicació, que sovint transmeten les imatges més negatives de l'escola i de la universitat, les nostres institucions se senten indefenses, més que mai. Per millorar la seva imatge, però, han de reaccionar amb iniciatives i projectes propis.

2. Ens trobem immersos en una època de gran activitat científica i, alhora, de gran incultura. Curiosament, paradoxalment, l'època de major globalització de la història, està produint ciutadans sense preparació intel·lectual global, persones que potser saben quelcom –o molt– d'alguna cosa –o de poc–, però que no tenen una visió global de temes i problemes, no solament dels allunyats de la seva formació sinó ni tan sols dels propers. La suposada hiperespecialització sense perspectiva, sense visió de conjunt, sense context, és la prova definitiva de la incultura de les classes d'un país anomenades intel·lectuals. Això explica que hi pugui haver qui es consideri especialista en un autor o en una obra però que no pugui parlar amb sentit de l'època, del corrent o del període d'aquell autor o obra, o que bons especialistes no puguin referir-se a les implicacions socials o ètiques de les matèries que tracten. S'oblida sovint que el dret o l'economia tenen molt a veure amb la psicologia, la sociologia, la semàntica o la moral, i que les matemàtiques no es poden entendre bé sense la història, sense la filosofia o la lògica, tal com el periodisme necessita argumentació i gramàtica.

3. La universitat és –amb Bolonya ho continua essent– un Centre d'Educació Superior. «Educació» és el terme que expressa millor el caràcter integral de la tasca universitària: l'educació no és la mera transmissió d'*ensenyaments* a un alumne, ni tampoc la simple capacitació per a la *investigació*; l'educació és l'exercitació en la maduresa del saber i de l'experiència intel·lectual. S'educa sobretot quan, amb la participació crítica de l'estudiant, es va configurant el seu univers de sabers i el seu tarannà humà, sòlids i rigorosos ambdós, però sempre provisionals.

4. També l'educació universitària té sempre com a meta l'estudiant. M'estimo més tenir estudiants –diligents en l'*studium*– que només alumnes, que tracten la universitat com si fos una dida que els alimenta. Per aquí hauria de començar, en bona part, l'eclosió cap a l'excel·lència universitària: no és excel·lent que alimentem alumnes, encara que els alimentem bé; serà excel·lent que treballem amb estudiants, que compartim afanys, projectes i processos. Només així s'ajudarà a configurar un autèntic univers de sabers. La universitat no pot ser *simplement* –subratllo «*simplement*»– un centre d'especialització del saber. La innovació comença precisament trencant barreres i flexibilitzant rigideses de tot tipus, tant acadèmiques, com organitzatives i administratives.

Em sembla que és en aquesta direcció que ens hem d'encaminar algun dia. Mentrestant, però, també hem d'aspirar a l'excel·lència i a l'equitat amb els mitjans i les estructures que tenim. Ho tractaré breument en dos apartats, que titularé respectivament «excel·lència en l'equitat» i «equitat en l'excel·lència».

2. Excel·lència en l'equitat

En primer lloc, i de forma obligatòria, la universitat ha de promoure la base genèrica del saber actual. Diguem-ho amb la paraula que, en sentit ampli, designa la base de l'excel·lència intel·lectual i moral: la paraula és «cultura». És la base que ja s'hauria de posar en el batxillerat –o en qualsevol estudi preuniversitari– i que hauria de ser la porta d'entrada per a la posterior excel·lència universitària. Per això penso que s'hauria de dedicar almenys un curs universitari a consolidar o completar la cultura adquirida pels estudiants nous. Hauria de ser un curs general, bàsic, de cada estudi propi de cada Facultat, però no hauria d'oblidar la relació amb disciplines afins o amb les pròpies d'altres facultats que poguessin ajudar a engrandir, no a empetitir, els referents intel·lectuals dels estudiants. Afavorir el pensament interdisciplinari significa rescatar l'estudiant de l'autisme acadèmic.

Perquè, ¿com podrà arribar a ser mai excel·lent un centre d'educació superior que no hagi educat per a la lectura als enginyers, per al treball rigorós i analític als pedagogs, per al debat crític als periodistes? ¿Com podrà ningú exercir una activitat excel·lent, com podrà algú innovar, si té horitzons culturals limitats i mediocres? Ja està bé que la universitat diferenciï entre «ciències» i «lletres». El que no està bé és que les enfronti, que les separi, com si fossin àmbits oposats del coneixement. En el coneixement, no hi ha àmbits oposats. Només la ignorància és oposada al coneixement. I acceptar la ignorància com un element bàsic en el cultiu del coneixement és negar-li a aquest la seva pròpia condició.

Em temo que en això potser ens perjudiquen la imatge lul·liana del coneixement com un arbre o la cartesiana del saber com un edifici. En aquests models, els fonaments, les arrels, són essencials, decisius, i la resta o bé és pura deducció o bé pot quedar diluïda com a més accidental. Potser per això avui no sabem gaire què fer-ne de l'ètica. Sabem que és molt important, però no sabem com ubicar-la en l'arbre, en l'edifici. Crec que entendrem millor la complexitat, la interconnexió, en el món i en el coneixement, si substituïm les imatges de l'arbre i de l'edifici, per la imatge de la xarxa –no solament la informàtica sinó fins i tot la que tiren els pescadors–, perquè la xarxa no depèn de cap centre únic, de cap nus ni de cap fibra bàsics. A diferència de l'edifici, que s'esfondra quan li fallen els fonaments, la xarxa pot seguir treballant quan li flauegen algunes malles: la debilitat de les que fallen queda contrarestada per la fortalesa de la resta de la xarxa.

Certament, la universitat hauria de construir xarxes, xarxes àmplies, assegurant la seva solidesa almenys durant el primer curs de cada grau. I fins al final dels estudis, la universitat ha de garantir bons coneixements per a tots els estudiants. En fer això garanteix alhora l'equitat i l'excel·lència de la seva proposta. Aquests coneixements, però, no són simples notícies sobre fets, dades i resultats –això es podria fer per correspondència– sinó coneixements que s'ofereixen en el seu estat d'elaboració, amb els debats, les conseqüències i les connexions que comporten. L'ensenyament del grau ha de ser, doncs, extraordinàriament exigent, matisat, obert i crític, però també ampli, en cap cas massa especialitzat, i no ha d'insistir en la capacitat investigadora de l'estudiant. Tornaré sobre aquest punt de seguida.

3. Equitat en l'excel·lència

La universitat, és clar, també ha de promoure la investigació. Però, quan i com s'ha de fer? Opino que la investigació és pròpia del tercer cicle, el que porta a l'obtenció del doctorat: no solament perquè no és possible que tots els graduats universitaris estiguin capacitats per a la investigació, sinó perquè és impossible preparar investigadors en aules on s'imparteixen coneixements bàsics que professionalitzen. I no és cert, evidentment, que un bon biòleg, un bon matemàtic o un bon sociòleg *hagi* de ser investigador, ni bo ni dolent, en el seu àmbit professional. Durant el grau, l'estudiant es familiaritzarà amb els resultats de la investigació més avançada i, a través d'ella, entrarà segurament en contacte amb els rudiments del treball investigador, però en cap cas no podrà desenvolupar autèntics treballs de recerca, perquè no tindrà ni els coneixements, ni la capacitat, ni el temps, ni l'assistència necessaris. Aquesta tasca s'ha de reservar als que realment estiguin dotats per fer-la. Així, doncs, la *docència* universitària ha de tractar-se amb excel·lència en l'equitat, a fi que tots els alumnes arribin a adquirir la categoria d'estudiants. Però la *recerca* d'excel·lència s'ha de reservar –no pas per pruija d'elitisme sinó per sentit realista d'equitat– a aquells que la universitat necessiti per fer-la, a aquells que la puguin assumir i ho vulguin. En la recerca de qualitat, en la recerca excel·lent no s'aprenen només mètodes i tècniques, també s'adquireix un tarannà, una manera de fer, un estil que dirigirà les idees i les accions del futur investigador.

Em sembla important remarcar precisament en aquest punt que les coses més importants de la vida són les s'aprenen sense que ningú te les ensenyi com si fossin una tècnica –perquè no són una tècnica–, però que no s'aprenen sense que algú te les mostri, perquè s'aprenen per contacte, per exemple, per osmosi. D'aquí la importància extraordinària del grup de treball i, és clar, del professor que, al capdavant, ha de ser un mestre. I entre les coses importants que s'aprenen sense recepta –però no sense orientació–, hi ha la reflexió ètica –reflexió expressa, manifesta– sobre les coses apreses o abandonades, sobre la recerca, les maneres de fer-la i les seves conseqüències. Si en el nostre treball, que ha de ser excel·lent, hem de ser justos i equitatius, també estem profundament obligats a defensar, per coherència, alguns plantejaments ètics. En aquest sentit, resulta

lamentable l'indiferentisme ètic a què sovint ens autosotmetem i a què sotmetem sovint els nostres estudiants, fruit d'una greu confusió: que no vulguem immiscir-nos –ni ho hàgim de fer– en les opcions morals dels estudiants o en les seves opcions ideològiques, sexuals, familiars, laborals, religioses o filosòfiques, no significa en absolut que hàgim d'aparèixer davant seu com a agents èticament asèptics que plantegen problemes sense cap interès moral per a la societat. Si les coses fossin realment així, estariem donant la millor prova, la més contundent, de la irrellevància del que fem i ensenyem, de la urgent obligació –moral, és clar– de deixar d'ensenyar-ho. Si analitzem dades i idees, hem d'analitzar i examinar els supòsits subjacents, les conseqüències pràctiques del que fem, les possibles alternatives. En l'educació superior dels ciutadans, la universitat exerceix la major influència, una influència intel·lectual, és a dir, moral. Renunciar a aquesta influència equival a renunciar al caràcter modèlic, exemplar, de l'educador com a docent i com a investigador. Estic defensant, de fet, l'existència i la transmissió de certs valors que anomenaré «valors intel·lectuals»: si aquests impregnen efectivament, per activa o per passiva, l'activitat universitària, resulta senzillament escandalós i antiuniversitari no ocupar-se'n. Gairebé a tall d'exemple, esmentaré només alguns d'aquests valors bàsics –íntimament relacionats entre si– que, a parer meu, configuren l'ètica intel·lectual i civil de l'universitari. Es tracta de valors ben coneguts per tots nosaltres, però que, de tant en tant, convé repetir i considerar.

1. L'activitat universitària –docent i investigadora– s'ha de mostrar constantment compromesa amb la democràcia, la llibertat i el servei públic.
2. L'activitat universitària ha de tendir sempre a l'excel·lència en el seu interès pel coneixement, no només per l'adquisició o repetició de coneixements. Aquest interès desinteressat, pel mer afany de conèixer i escutar, ha de ser anterior a l'interès per la veritat i per l'obtenció de resultats, i ha de ser prevalent enfront d'ells.
3. En l'activitat universitària s'han de reconèixer cada dia els límits del propi coneixement i l'interès per la integritat del coneixement. L'universitari ha de ser honest en el tractament de les dades i dels coneixements, i s'ha de comprometre amb l'argumentació rigorosa però «de bona fe».
4. Amb rigor crític, l'universitari ha de refusar el dogmatisme ideològic i metodològic, ha d'estar sempre alerta enfront dels propis mètodes de recerca i disposat a revisar la ideologia que, més o menys implícitament, defensa. La seva actitud ha de ser constantment autocrítica.
5. L'universitari –a l'aula, al laboratori, a la biblioteca o al despatx– ha d'estar sempre disposat al treball en col·laboració, sabent valorar les aportacions alienes, no només pels seus encerts sinó també en els seus errors. En la tasca del coneixement el debat és imprescindible. (Això s'oposa directament a una interpretació errònia i interessada de l'anomenada «llibertat de càtedra». Fins fa molt poc, la llibertat de càtedra no s'havia interpretat, per sort, com la llibertat del catedràtic sinó que simplement reclamava la llibertat de la càtedra sencera, és a dir, de tots aquells que treballen, aprenen i investiguen en ella, i que havien de ser protegits enfront de temptacions intervencionistes o inquisitorials dels poders de torn.)

6. La universitat ha d'exercir la seva responsabilitat social en la gestió dels recursos –no solament econòmics però també, finalment, econòmics– per garantir que no es llencen els diners però també que no s'usen per a inútils operacions d'imatge o per a projectes tan curts de recorregut que són més propis de les empreses que de la universitat. En ella s'ha d'aprendre a pensar, a formular hipòtesis per atrevides que siguin, a buscar raons, arguments, mètodes i tècniques per entendre millor realitats opaques, confuses, complexes. En la seva responsabilitat social, la universitat ha de posar l'accent més en la successió acadèmico-social que no pas en la social-acadèmica.

7. La universitat catalana ha de tenir perfil propi, o millor, perfils propis. En aquest sentit, complirem amb la nostra missió quan aconseguim de ser reconeguts internacionalment, però també quan exercim tasca i lideratge en l'àmbit local i nacional. Enfront de l'aparentment imparabile anglosaxonització del coneixement, les universitats catalanes correm el risc de caure en el provincianisme acadèmic. Si tot s'ha de publicar en anglès, si només és apreciat allò que obté impacte en revistes estrangeres, ¿qui es dedicarà a investigar sobre Jacint Verdaguer, Joan Maragall o Mercè Rodoreda per posar només tres exemples il·lustres? Per no caure en un exagerat papanatisme o en una ingenuïtat impròpia de l'acadèmia, recordem que gairebé el 50% dels llibres traduïts que es publiquen en el món s'han traduït *de* l'anglès. Menys del 3% són traduccions *a* l'anglès, sovint fetes per editorials petites, d'escassa difusió i consagrades bàsicament a la novel·la i a la literatura. Algú potser repliqui que aquest és el millor argument per llançar-nos tots a publicar exclusivament en anglès. Em temo que no. Aquest és només un bon argument per entendre que el passí col·lectiu a la llengua anglesa –que, evidentment, també ha de ser utilitzada i aprofitada– és la forma segurament més ràpida d'abandonar o marginar per sempre algunes àrees i temes de coneixement que són de grandíssim interès. I ara no estic parlant com a universitari «de lletres», sinó simplement com a universitari. Més enllà de la llengua, la literatura o la història, ¿no tenim potser –i ben a prop– temes molt específics lligats amb l'ecologia, la ciència política, el mercat turístic o la immigració, que mereixen investigació i debat propis, encara que no siguin exportables? I per què no haurien de ser? Les nostres troballes en arqueologia o en investigació clínica, els nostres debats sobre dret civil o filosofia, ¿són sempre d'interès per a les revistes estrangeres? Si suposem, però, que ho han de ser sempre, també estem suposant que hem de treballar sobre les coses que els interessin a elles i que hem d'abandonar espais enormes de coneixement que podrien aportar grans beneficis a la nostra societat i a la nostra cultura. Benvinguda sigui –i tant de bo augmentés– la internacionalització de la nostra activitat universitària. Per sentit de la responsabilitat, però, la universitat ha de buscar en primer lloc el reconeixement de la societat que serveix i de la qual obté la major part dels seus recursos. Per això no podem renunciar, sinó al contrari, a liderar recerques, debats i projectes propis.

I per això, entre els objectius de l'equitat i l'excel·lència, també hi juga un paper important l'*exigència* que s'imposen tots els membres de la universitat. Ara només faré un apunt sobre un tema especialment sensible per a estudiants i professors. Penso que el grau ha de ser obert i la recerca, tancada. Però un grau obert a tots no vol dir un grau amb poc control. No hi pot haver equitat excel·lent si no hi ha aportació per totes dues bandes. Sense entrar ara en detalls, em sembla que la universitat no es pot mostrar indiferent davant d'aquells que es mouen en la institució com en un *self-service*, com si l'anul·lació de convocatòries fos una decisió unilateral o com si presentar-se, o no, a

exàmens o a les sessions de tutoria fos absolutament opcional. Aquí també s'hauran de corregir no solament els abusos sinó segurament els usos. Per la seva banda, la recerca ha de ser tancada, no en el sentit que no hi *puguin* aspirar tots, sinó perquè només està destinada a uns quants.

Hem de perseguir, doncs, una docència bàsica de grandíssim nivell per a tots, que garanteixi l'excel·lència en l'equitat, a fi que tots els nostres alumnes esdevinguin estudiants que, a més d'adquirir coneixements, també tinguin coneixement i estiguin preparats per exercir la seva professió amb responsabilitat i sentit crític. Alhora hem de perseguir una recerca que també garanteixi l'equitat en l'excel·lència, és a dir, que sàpiga escollir els estudiants més capacitats, que respongui als reptes del coneixement actual, a les necessitats de la societat i a les possibilitats de la universitat. Si no treballéssim per una docència i una recerca enteses així, els objectius de l'excel·lència i l'equitat serien *desiderata* irrealitzables, simples etiquetes, ficcions. I si docència i recerca no tinguessin en compte i no promoguessin l'ètica dels valors intel·lectuals, la tasca universitària es mouria en la mediocritat i en la impostura, encara que constéssim en llistes més o menys aparents dels rànquings internacionals.

Moltes gràcies.